

ХУДОЖНЯ ДЕТАЛЬ У НОВЕЛІ О. ГОНЧАРА «ЧОРНИЙ ЯР»

Розглядається своєрідність художньої деталі в новелі О. Гончара «Чорний Яр», поетика її назви, яка сповнена експресії, має ознаки інтертекстуальності, кольоративності і зображальності деталей. З'ясовано розмаїття звукових, предметних й уточнюючих деталей, що утворюють емоційне тло зображуваних подій.

Ключові слова: кольоративна, зображальна, символічна, предметна, уточнююча деталь.

Рассматривается своеобразие художественной детали в новелле О. Гончара «Черный Яр» поетика ее названия, которая характеризуется экспрессией, имеет интертекстуальность, цветовую гамму и изобразительность деталей. Осмыслено разнообразие звуковых, предметных и уточняющих деталей, которые составляют эмоциональный фон отображаемых событий.

Ключевые слова: цветовая, изобразительная, символическая, предметная, уточняющая деталь.

It has been analyzed a singularity of artistic element in a novella «Black Ravine», written by Oles Gonchar, in aspect of discovery the poetics of the name of the composition, that is describing by expression and intertextuality, which are based on range of colors and graphic details. It has been comprehended a variety of sound objective and refine details, which are discovering the emotional background of reflected events.

Key words: colors, graphic, objective, refine details.

Художня деталь відзначається її потенційною силою розкриття змісту твору, характеру персонажа, увираження хронотопу, створює образ цілого за рахунок незначної його риси, вона примушує читача включитися до своєрідного співавторства. У літературознавстві віддавна закріпилася думка про те, що використання художньої деталі є важливим показником індивідуального стилю автора.

У творчості О. Гончара деталь навантажена концептуально. В. Фащенко свого часу слушно зауважував, що цей письменник «вміє майстерно в невеликому відкрити велике, у краплі води побачити сонце і почути гомін моря» [2, с. 413] . Художня деталь завжди в активній позиції в малій прозі О. Гончара, його новели демонструють ідіостиль митця, його унікальну поетику, уважність до художнього слова. Майстерність вживання

деталі у його творчості удосконалюється завдяки глибоко філософським темам, що порушує автор.

Більшість дослідників творчості О.Гончара (Л.Козакова, З.Гузар, І.Семенчук, Н.Сологуб) зазначають, що майже кожний твір письменника характеризується розмаїттям влучно дібраних деталей, які сприяють яскравій характеристиці персонажів. І все ж науковцями неповно висвітлено саме ті ключові деталі, через які виражено психологічний стан героїв, зображено пейзаж чи інтер'єр у новелі «Чорний Яр» (1985 р.).

Ця новела написана в пізній період творчості письменника, в ній автор торкається гострих соціальних та філософських тем, проблем, вона сповнена характерного для цього жанру емоційного напруження. Художня деталь стає одним із центральних засобів репрезентації емоційного тла, відповідного настрою, сконцентрованого та влучного відтворення стану душі персонажів. Сама назва твору є своєрідною деталлю, яка сповнена експресії, й одним із чинників інтертекстуальності. Вона асоціативно зорієнтовує на негативний підтекст, що базується на двох деталях: кольоративній та зображальній. Колір «чорний» як в українській, так і у світовій літературі, традиційно виступає символом небезпеки, трагедії, болю; в Україні, крім того, такий його зміст згодом підсилюється і трагічними подіями 1986-го року (вибухом на Чорнобильській АЕС). Асоціація небезпеки, пов'язана з чорним кольором, підсилилась і активно використовувалась як кольоративна деталь в описах трагічних подій. Така негативна кольоративна деталь у назві поєднується із пейзажною деталлю, якою є образ яру. В історичній пам'яті українців яр з часів Великої Вітчизняної війни виступає символом небезпеки, оскільки викликає асоціацію з трагічними подіями в Бабиному Яру. Крім того, в українському фольклорі, за народними віруваннями, яр, зазвичай, фігурував як місце, де живуть міфічні істоти, духи, відьми, – цей мотив письменник розкриває і в новелі: *«В давні літа Чорний яр, звісно, був населений відьмами та відьмаками, всякими щезниками, загадковими красунями — звабницями та схожими на ярмаркових конокрадів місцевими демонами, які в найтемніші купальські ночі справляли в задичавленім яру свої гульбища»* [1, с. 367]. Отже, обидві лексеми, які О. Гончар використовує в короткій назві новели, є важливими деталями, що скорельовані на розкриття змісту твору і є наскрізними.

З перших епізодів новели автор створює атмосферу напруження. Вагомою деталлю в її створенні є телефонний дзвінок, – виразна звукова деталь, з якої починається оповідь: *«Ще було темно, коли Гайдамаку розбудив телефонний дзвінок»* [1, с. 364]. Телефон як предметна деталь стає провісником тривоги, поганих новин, тривожного передчуття. Більше того, вона підкреслена ще однією деталлю, яку можна охарактеризувати як уточнюючу: *«ще було темно»*. Як відомо, мотив (образ) темряви досить часто використовується авторами як засіб створення відчуття тривоги, небезпеки, в новелі О.Гончара не є винятком: телефонний дзвінок у темний час доби не є нормальним явищем, це пряма вказівка на неочікувані новини,

неприємні, небезпечні повідомлення, які не можна відкласти на більш прийнятний час доби. Ця уточнююча деталь – темрява – увиразнюється також за допомогою інтер'єрної предметної деталі – торшер: *«Петро Дем'янович взяв трубку і, ввімкнувши лампу торшера, став слухати»* [1, с. 364]. Уже на початку твору зображальна деталь «темрява» асоціативно пов'язана з кольоративною деталлю – чорний – використаною в назві новели. Напруження підсилюється подальшим уточненням цієї деталі – нагальний дзвінок – і цілою низкою уточнюючих деталей на позначення емоційного стану: негаразди, тривога, паніка: *«Виникли знов якісь негаразди на тім Чорнім яру», «Дружину охоплює тривога», «Тільки без паніки, — когось отямлює в трубку господар»* [1, с. 364-365]. Отже, звукова деталь, уточнюється художніми деталями інших типів, що дає можливість автору вже на початку твору забезпечує емоційність оповіді події, розгортання сюжету.

Телефонний дзвінок як художня деталь стає не лише засобом створення емоційного тла, а й важливим елементом побудови образу головного персонажа. У словах: *«Дружина Зося Дмитрівна теж прокинулася, її давно вже перестали дивувати ці нічні дзвінки. Що вдієш, така в нього посада»* [1, с. 364] – накреслюється характер персонажа як людини, що посідає вагоме соціальне місце, вирішує важливі нагальні проблеми. Цікавою в цьому аспекті є ще одна звукова деталь – бій курантів, що поєднана із зображальною деталлю – келихи шампанського. Ці деталі асоціативно зорієнтовують на святкування Нового року (час, коли люди не вирішують серйозні справи), що у свою чергу актуалізує думку про те, що навіть у таку мить головного персонажа можуть потурбувати невідкладним телефонним дзвінком. Таким чином, письменник створює опосередковану характеристику персонажа через поєднання виразних художніх деталей: *«Навіть у новорічну ніч, коли інші з келихами шампанського в руках слухали дзвін курантів, Петра Дем'яновича просто із-за столу було піднято...»* [1, с. 364].

Наскрізною художньою деталлю в новелі виступає пейзажна деталь – небо. Воно символізує нескінченність, волю, непоборну природну стихію. На початку новели автор подає цю деталь крізь призму сприйняття дружини головного персонажа: *«Якби й небо де-небудь проломилось, то, певне, покликали б на виручку товариша Гайдамаку»* [1, с. 364]. Небо в цьому випадку стає одним з елементів характеристики Петра Гайдамаки як справжнього професіонала, адже уособлює вкрай важливе, надважке завдання, справитися з яким під силу лише Петрові. Вранішнє небо, як символ природної стихії, початку нового знакового дня, є виразною деталлю в експозиції твору: *«Перш ніж сісти, господар кинув погляд за річку, за острови: обрій там помітно світлішав, в небі великим алмазом блищала вранішня зірка»* [1, с. 366].

Деталлю, що уособлює конфлікт людини і природи, стає образ клаптя неба, який затулила зведена Гайдамакою гребля, він є виразним показником свободи, гармонії людини з природою, які порушила штучно зведена

споруда. Ця деталь виступає наскрізним інгредієнтом відтворення конфлікту Петра з усіма, хто засуджує таке втручання людини у природне середовище, порушення гармонії насамперед з батьками, які не підтримали прогресивних задумів і прагнень сина, адже саме хвора матір *«першою помітила, що після того, як Чорний яр було перегороджено, як отой самий синів «Асуан» затулив клапоть неба на горі, сонце для низових людей стало заходити на якусь часину раніше, отже, світлового дня поменшилося для них і для твоєї мами теж!»* [1, с. 368].

Небо і сонце – це деталі, що символізують гармонію, волю, правильний, природний хід життя для людини, а втручання в нього недоречне, небезпечне і підступне, воно загрожує людині певною відплатою природи за порушення гармонії, що й демонструють подальші події твору. Секунди світлового дня стають наріжним каменем, вони провокують постійний конфлікт Петра Гайдамаки з найближчими і найдорожчими йому людьми, але навіть це не примушує його відмовитися від своїх задумів та проєктів. Після оповіді про трагічні події – сходження грязьового потоку від греблі просто на вулиці міста, яке відбулося ледь не за лічені хвилини, – автор знову звертається до образу неба як уособлення вічності, неперервності існування природи і самого життя: *«Скільки ж часу минуло? Мить чи вічність? Однак ще був ранок, небо по-весняному ясніло над ним»* [1, с. 380]. Небо та художня деталь, яка символізує перемогу природи над людиною, що порушила природну гармонію, природний плин життя: *«Там усе стояло на місці, крім його споруди: у верхів'ях яру, де була стіна запруды, світилось небо. Світилося крізь проломину ясно-блакитне, ніби з дитинства, ніби вдруге подароване матір'ю»* [1, с. 381]. Деталь у такому контексті набуває особливої експресії через влучне поєднання її з образом матері як дарувальниці й берегині життя.

Особливого емоційного увиразнення набуває деталь сонце, що в уяві героя асоціюється з матір'ю, стає уособленням ласки та материнського тепла: *«Лик сонця, дивна річ, щораз нагадував йому матір, кругловиду, навіть і серед горя усміхнену, що для нього була втіленням доброти, і ласки, і всього найкращого на світі»* [1, с. 377]. Через цю деталь автор коротко і влучно розкриває образ матері головного персонажа, його ставлення до неї.

Художньо-зображальною деталлю, символом попередження природи про небезпеку є вода. Ця деталь зустрічається впродовж усього твору і проявляється через призму сприйняття різних персонажів, і щоразу вона виступає символом небезпеки. Репліка епізодичного персонажа-інваліда для Петра Гайдамаки є символічним попередженням: *«Там зараз мільйони тонн ґрунту набрякають весняними водами, чи це хто-небудь до уваги бере?»* [1, с. 375]. Передчуття тривоги передається в асоціативному зв'язку води і сліз: *«Десь весняні води просочуються у тілі греблі, сльозиться трохи...»* [1, с. 373]. У цей момент Гайдамака, хоч і відчуває приховану тривогу, ще не сприймає знак природи серйозно. Вода зупиняє персонажа на шляху до об'єкта, не дає проїхати автомобілем. Таким чином художньо

репрезентується протистояння людини і природи: *«Навстріч йому згори, всіма рівчаками Яружної, гуркотіла вода. Всюди було слизько й багнисто, раз у раз колеса «Волги» буксували, а потім і зовсім довелося зупинитись, бо вузьку вуличку наглухо перегородила червона пожежна машина; далі за нею стирчала ще й друга, така ж яскраво-червона, величезна, і всюди тяглися шланги в узбічні двори, — один із шлангів крізь вишняки погадючився аж до батька в двір...»* [1, с. 377]. Через цю художню деталь, що органічно поєднана влучними, короткими, глибоко емоційними репліками батька Петра Гайдамаки, реалізовує збірний образ тих людей, які беззаперечно визнають силу і міць природи і їхнє безсилля людей протистояти їй: *« — Не я лякаю — вода, — випростався старий. — Сьогодні льохи заливає, а завтра... Це ж вода!»* [1, с. 377]. В описі трагічних подій художня деталь – вода як уособлення непереможної природної стихії – змальована відповідними епітетами («важка», «мутна»), що підкреслюють трагізм подій: *«Летюча холодна багнюка мчить його серед цих твалтів та криків, мутна, важка вода, збунтована пульпа несамовито шпурляє Гайдамаку кудись униз, кидає, мов тріску, поміж строщених парканів, хвірток, поміж ліхтарних стовпів з ошматтям дроту, наближення яких він зараз чомусь найбільше боявся»* [1, с. 378]. Образ Гайдамаки стає своєрідним символом у прагненні людини зламати природу, підкорити собі, а вода набуває ознак символічного образу непереможної і незламної природи, яка не піддається прагненням та планам людини. Символічного звучання зі своєрідним іронічним підтекстом ця деталь набуває через використання автором трансформованого фразеологізму з названим компонентом: за хвилину до катастрофи головний герой зустрічає свого опонента, який кидає йому сповнене сарказму привітання: *«До хатки своєї, Петре? Воду носити решетом?»* [1, с. 371]. Для Гайдамаки це привітання є вкрай дошкульним, торкає найтонші струни його душі. Ужитий письменником трансформований фразеологізм актуалізує два плани експресії. По-перше, підкреслює значення фразеологічного звороту, який символізує даремну працю, а саме так сприймають справу всього життя головного героя його родичі та земляки, які не розуміють прагнень Петра Дем'яновича. По-друге, актуалізує і власне значення концепту «вода» як наскрізної деталі, що уособлює небезпеку для людини і непереможну силу природи. Саме це привітання (згадування води в решеті) не лише пробуджує в головного персонажа емоції засмучення та роздратування, але й викликає відповідні передчуття тривоги перед бідною: *«Наче й дрібниця, однак після цього мимохідь кинутого «воду решетом» Петро Дем'янович завважив раптом у собі ознаки неспокою, відчув залеглу в душі тривожність»* [1, с. 371].

Схожу функцію виконує у творі ще одна художня деталь – пульпа з цегельних заводів. На початку твору вона сприймається очима головного персонажа і символізує перемогу людини над природою, досягнення технологічного прогресу: *«Коли вперше погнали сюди спінену пульпу з цегельних заводів, це давало Гайдамаці майже естетичну насолоду. Стояв,*

дивився, як дно котловану поволі покривається глинистою рідиною, як звершується задумане: відкладається вічне дно!» [1, с. 366]. Для Петра вона стає своєрідним відбитком у вічності, можливістю власними руками вплинути на хід історії, відчуття владарювання над природою: «Море відкладає свої нашарування мільйонами літ, а тут все на твоїх очах і з твоєї волі... Ось вони, твої мезозої!» [1, 366]. У кульмінаційному моменті (і в описі сходження грязьової лавини) автор також використовує цю деталь, вона репрезентує поразку людини у прагненні технологічного прогресу перед нестримною силою природи: «чорний водоспад, Ніагара грязюки, мулу, пульту й каміння з сатанинським гуркотом нестримно ринула вниз!» [1, с. 376]. Автор знову вдається до кольоративної деталі «чорний водоспад», що підкреслює трагічність подій у розгортанні сюжету.

Таким чином, у новелі «Чорний Яр» О. Гончар використовує велике розмаїття звукових, предметних, зображальних, уточнюючих деталей, за допомогою яких створюються повнокровні образи персонажів, розкривається емоційне тло зображуваних подій, репрезентується головна ідея твору.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гончар О. Т. Чорний Яр // Гончар Олесь Вибрані твори: У 6 т. – Т. 1. – К.: Дніпро, 1978. – С. 361 – 382.
2. Фащенко В. В. В глибинах людського буття: Літературознавчі студії / Василь Фащенко. – Одеса, 2005. – С. 407 – 420.